

SUD EKSPERTIZASINING OMMALASHAYOTGAN YANGI TURDAGI KUCHLI TA'SIR QILUVCHI MODDALARNI ANIQLASHDA AHAMIYATI

Utebaev Salamat Maqsetbay uli
QDU doktoranti

Toqsanbaeva Ayjamal Mangitbay qizi
QDU Yuridika fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada aholi orasida ommalashib borayotgan dorixona giyohvandlik vositalari tarkibi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, aynan kuchli ta'sir qiluvchi moddalar singari inson organizmiga ta'sir ko'rsatuvchi, lekin qonun jihatdan hali tartibga solinmagan moddalar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: giyohvandlik vositasi, kuchli ta'sir qiluvchi moddalar, gabapentin, klozapin, trifluoperazin, sibutramin.

Аннотация: В данной статье приведены сведения о составе аптечных препаратов, приобретающих популярность среди населения. Кроме того, упоминаются и вещества, оказывающие воздействие на организм человека, но еще не урегулированные законом.

Ключевые слова: наркотики, сильнодействующие вещества, габапентин, клозапин, трифлуоперазин, сибутрамин.

Annotation: This article provides information about the composition of pharmaceutical preparations that are gaining popularity among the population. In addition, substances that have an effect on the human body, but not yet regulated by law, are also mentioned.

Keywords: narcotics, powerful substances, gabapentin, clozapine, trifluoperazine, sibutramine.

Noqonuniy muomalada bo'lgan giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning insoniyat va jamiyat uchun qanchalik darajada xavfli ekanligi hammaga ma'lum. Ularning noqonuniy ishlab chiqarish miqdorining, talab va muomalada aylanish darajasining oshishi, jamiyat manfaatlariga zid bo'lgan bunday o'sishning paydo bo'lishi milliy va xalqaro miqyosda amal qiladigan qonun hujjatlarini qabul qilishni shart qilib qo'ydi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Giyohvandlik vositalari to‘g‘risida yagona Konvensiya” (1961y.), “Psixotrop moddalar to‘g‘risida Konvensiya” (1971y.) va “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalada bo‘lishiga qarshi kurash to‘g‘risidagi Konvensiya”lari (1988y.) bu boradagi xalqaro hujjatlarning negizini tashkil qiladi. Ushbu Konvensiyalarda xalqaro nazoratda turgan giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning ro‘yxati belgilangan. Hozirgi kunda, 1999-yil 19-avgustdagi Birinchi chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining o‘n beshinchi sessiyasida qabul qilinib, 2000-yil 1-yanvardan kuchga kirgan, O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi qonuni va ushbu qonunni amalga oshirish maqsadidagi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015- yil 11-noyabrdagi 330-sonli qarori bo‘yicha tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasida nazoratga olinadigan giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlar ro‘yxatlari” O‘zbekiston Respublikasi hududida mazkur moddalarni amaliyotda qo‘llanilishi borasida asosiy me‘yoriy hujjat bo‘lib hisoblanadi.

Bugungi kunda xorijiy davlatlarda giyohvandlik va narkobiznesning kuchayib borishi natijasida kontrabanda yo‘li bilan respublikamiz orqali Afg‘oniston, Pokiston va Tojikistondan giyohvandlik vositalarini (nasha, ko‘knori shirasi, heroin) Rossiyaga va Yevropa mamlakatlariga olib o‘tishga urinish holatlari qayd etilmoqda. Respublikamizda esa giyohvandlik oqibatida ko‘p sonli og‘ir jinoyatlar sodir etilmoqda. Giyohvandlikka va narkobiznesga qarshi kurashish hayot taqozosi bo‘lib qolmoqda[1.37].

Ko‘pgina insonlar giyohvand moddasining “quli”ga qanday aylanib qolganligini sezmay qoladi. Vaholanki, giyohvandlik moddasini tijoratga aylantirgan og‘ufurushlar va uni iste‘mol qiluvchi g‘araz niyatdagi insonlar tomonidan o‘ylab topilgan quyidagi yolg‘on qurboni bo‘lishadi:

1 - nuqtai-nazar. Siz hayotda hamma narsani sinab ko‘rishingiz kerak, shu jumladan giyohvand moddalarni iste‘mol qilishni ham.

Ko‘pincha bu giyohvand olamiga uni qabul qilish uchun yangi kelganlar va ularning qisqa umrining qolgan qismini giyohvand moddalarni “sinab ko‘rish”ni davom ettirishga qiziqqan odamlar tomonidan aytiladi.

Hayotda siz odam zavq oladigan, yaxshi yashashga undaydigan, sog‘lig‘ingizni mustahkamlaydi deb o‘ylaydigan, barcha muammolarni bir zumga bo‘lsa ham esdan chiqaradigan hamma narsani sinab ko‘rishingiz kerak. Masalan, parashyut bilan sakrash, eng baland tog‘ cho‘qqilarini zabt etish, ekstremal sport bilan shug‘ullanish va hokazo. Shu jumladan giyohvand vositani iste‘mol qilish ham.

2 - nuqtai-nazar. Agar siz kamdan-kam hollarda giyohvand moddalarni iste'mol qilsangiz, siz giyohvand bo'lmaysiz. Giyohvandlikka qaramlik juda tez va sezilmaydigan tarzda rivojlanadi.

3 - nuqtai-nazar. Giyohvand moddalari yengil va og'ir turlarga bo'linadi. Giyohvand moddalarning yengil yoki og'ir turlari yo'q. Farqi faqat ularning u yoki bu navlariga ko'nikish tezligida. Hamda agar odam birinchi dozadan keyin darhol geroinga qaram bo'lib qolsa, keyin marixuana va boshqalarga qaramlik asta-sekin rivojlanadi.

4 - nuqtai-nazar. Yengil dorilar sog'liq uchun xavfsizdir.

Bu afsonaga huquqiy jihatdan javob bersak: xalqaro qonunlar nuqtai nazaridan dori vositalari "yengil" va "og'ir" dori vositalariga bo'linmaydi. Giyohvand moddalar bilan noqonuniy operatsiyalar (sotib olish, saqlash, tashish va boshqalar) uchun javobgarlik bir xil.

Tibbiy jihatdan esa: turli xil giyohvandlik vositalari turli xil asoratlarni keltirib chiqaradi. Giyohvand vositalarning zararsiz va o'limga olib kelmaydigan bo'lmaydi.

Har qanday giyohvandlik vositalari inson hayoti uchun zararlanishiga (aqliy, jismoniy) sabab bo'ladi va giyohvandlik vositalari insonni qaram bo'lishga olib keladi. Inson uchun foydali va qiziqarli bo'lgan hayot tarzini tanlashga to'sqinlik qiladi.

"Yengil" deb biladigan giyohvand vositasi mavjud bo'lgan taqdirda ham uni qabul qiladigan odamlar ularni qabul qilmaydiganlarga qaraganda ko'pincha turli xil noxush (shu jumladan baxtsiz hodisalar) vaziyatlarga duch kelishini esdan chiqarmaslik kerak.

5 - nuqtai-nazar. Yangi turdagi kuchli ta'sir qiluvchi moddalar iste'moli inson hayoti uchun xavfsiz.

Yangi turdagi kuchli ta'sir qiluvchi moddalar? Bu o'zi nima?

Kuchli ta'sir qiluvchi moddalarning o'zini iste'mol qilishdan ma'lum vaqt o'tgandan so'ng insonlarda eyforiya, ijobiy hissiyotlar paydo bo'ladi va belgilangan soatlardan so'ng o'z kuchini yo'qotadi. Kuchli ta'sir qiluvchi moddalar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-sentyabrdagi 818-son qarori bilan tasdiqlangan ro'yxatida keltirilgan. Yangi kuchli tasir qiluvchi moddalar esa inson organizmida xuddi yuqoridagidek hissiyotlarni beruvchi lekin qonuniy jihatdan belgilanmagan moddalar hisoblanadi.

Bularga misol tariqasida hozirda odamlar orasida tezda tarqalayotgan "Dorixona giyohvand vositalari» tarkibida ko'rishimiz mumkin:

So'nggi paytlarda huquqni muhofaza qiluvchi organlari tomonidan "Tropikamid", "Selofen", "Regapen", "Tramadol", "Lirika" kabi dori vositalarining noqonuniy aylanmasiga qarshi olib borilayotgan kurashish fonida iste'molchilar orasida tarkibida "gabapentin" moddasi bo'lgan dori vositalari ommalashmoqda.

Ma'lumot uchun: "Gabapentin" – 1975-yilda AQSHning Parke-Davis korxonasi tomonidan kuchli ta'sirga ega, epileptik kasalliklarda foydalanuvchi kimyoviy modda sifatida yaratilgan. Hozirgi kunda "Gabagamma", "Gapentek", "Katena", "Konvalis", "Lepsitin", "Neyrontin", "Tebantin", "Egipentin", "Eplirontin" kabi nomlar bilan sotiladi.

AQSHning Oziq-ovqat mahsulotlari va dori vositalari sifatining sanitar nazorati bo'yicha boshqarmasi (Food and Drug Administration - FDA) 2009-yilda "gabapentin" moddasini surunkali qabul qilgan bemorlarda o'z joniga qasd qilishga xohish (suitsid) yuzaga keltirishi haqida ogohlantirgan[2.56].

Mazkur moddaning inson organizmiga ta'siri "pregabalin" ("Lirika" va "Regapen" dori vositasining asosiy ta'sir qiluvchi moddasi) ta'siriga o'xshash bo'lib, iste'moldan 20-30 daqiqa o'tgandan so'ng insonlarda eyforiya, ijobiy hissiyotlar paydo bo'ladi va 5-12 soat so'ng o'z kuchini yo'qotadi. Modda dozirovkasida 3/1 nisbat, ya'ni 1 ta "pregabalin" tabletkasi o'rniga 3 ta "gabapentin" tabletkasini qabul qilish orqali aynan shunday ta'sirga erishiladi[3.49].

Iste'molchilar ko'pincha "gabapentin" moddasining ta'siri oshirish maqsadida uni alkogol hamda energetik ichimliklar bilan birgalikda qabul qiladilar.

Tabiiy narkotik moddalar (kanabinoidlar va opiatlar) iste'mol qiluvchilar o'ziga tegishli narkotiklar dozirovkasini topa olmaganlarda "gabapentin" moddasini mavjud dozirovkani kuchaytirish uchun foydalanadilar.

"Gabapentin" moddasini doimiy qabul qilish oqibatida iste'molchilarda o'z joniga qasd qilish hissining oshishi, har xil gallyutsinatsiyalarning paydo bo'lishi, nazoratsiz agressiya kabi ruhiy buzilishlarga olib keladi.

Bundan tashqari, dori vositasining nazoratsiz hamda katta miqdorlarda iste'mol qilish inson organizmida butun asab va qon-tomir tizimi ishining buzilishi, buyrak to'qimalari kuchli zararlanishini keltirib chiqaradi.

Yevropa davlatlari tajribasida, xususan Buyuk Britaniyada "gabapentin"ning muomalasi cheklangan moddalar ro'yxatiga kiritilmaganligi, jazoni o'tash koloniyalarida saqlanayotgan shaxslar orasida ommalashishiga olib kelgan. Buning natijasida, 2019-yil hukumat tomonidan "gabapentin" moddasi nazorat qilinuvchi moddalarning "C" ro'yxatiga kiritilgan[4.20](Giyohvand moddalarni iste'mol qilish to'g'risidagi Buyuk Britaniya qonunida giyohvand moddalarni "A" "B" va "C" tarzda uch sinfga ajratadi. Ushbu sinflarning "C" ro'yxatiga quyidagilar kiradi: anabolik steroidlar, kichik trankvilizatorlar yoki benzodiazepinlar).

Rossiya Federatsiyasi qonunchiligida tarkibida "gabapentin" moddasi bo'lgan dori vositalari faqat shifokor retsepti asosida sotilishi ko'rsatilgan.

Yuqoridagilarni inobatga olib, mamlakatimiz fuqarolarining hayoti va sogʻligʻini saqlash, yangi turdagi kuchli taʼsir qiluvchi moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qoʻyish maqsadida quyidagilar taklif etiladi:

1. Tarkibida “gabapentin” moddasi boʻlgan dori vositalarining muomalasi bilan bogʻliq vaziyatni vakolat doirasida toʻliq oʻrganish va natijalaridan kelib chiqib, Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-sentyabrdagi 818-son qarori bilan tasdiqlangan kuchli taʼsir qiluvchi moddalar roʻyxatiga kiritish masalasini koʻrib chiqish lozim.

2. Bundan tashqari mazkur giyohvand vositalari tarkibida hali roʻyxatga kiritilmagan kuchli taʼsir qiluvchi modda deya gumon qilinayotgan quyidagi moddalarni ham nazoratga olish taklif etiladi:

- Klozapin – bu antipsikotik dori (neyroleptik). Tarixiy jihatdan, bu birinchi 1971-yilda qoʻllanila boshlandi, 1989-yilda FDA tomonidan tasdiqlangan. Boshqa antipsikotiklardan farqli oʻlaroq, u odatda ekstrapiramidal kasalliklarni keltirib chiqarmaydi, shuningdek, boshqa antipsikotiklarga chidamli boʻlgan samarali kasalliklarga qarshi yuqori samarali, ammo qonning hujayra tarkibiga mumkin boʻlgan taʼsiri tufayli shifokorning qattiq nazorati ostida qoʻllanilishi kerak.

Klozapin 1960-yillarda sintez qilingan. 1970-yillarda Finlyandiyada klozapinni qabul qilish paytida agranulotsitozga uchragan 16 bemordan 8 nafari vafot etganidan soʻng, preparat AQSHda va boshqa koʻplab mamlakatlarda taqiqlangan.

- Trifluoperazin (“triftazin”) fenotiazin seriyasining neyroleptikidir, eng faol antipsikotiklardan biri. U kuchli kataleptogen taʼsirga ega. Psixiatriya amaliyotida shizofreniyaning turli shakllarini, ayniqsa paranoid va delusional simptomlar va gallyutsinatsiyalar bilan yuzaga keladigan boshqa ruhiy kasalliklarni davolashda qoʻllaniladi, shuningdek, spirtli psixozlar, involyutsion psixozlar va boshqa kasalliklarda qoʻllaniladi[5.1].

3. Shuningdek, hozirgi kunda kuchli taʼsir qiluvchi moddalar ichida aniqlanayotgan, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-sentyabrdagi 818-son qarorida № 60 roʻyxatda turgan Sibutramin, shuningdek, oʻxshash psixo aktiv taʼsirga ega boʻlgan uning strukturaviy analoglari 0,5 grammdan koʻp miqdorda aniqlansa jinoiy ish qoʻzgʻatilishi qayd etilgan[6.3] Sud-ekspertiza muassasalarida mazkur kuchli taʼsir qiluvchi moddaning miqdorini aniqlash boʻyicha zarur boʻladigan maxsus standartlar mavjud emasligi ushbu ekspertizalarda moddaning miqdorini aniqlashga imkon bermaydi. Shu bois, ushbu turdagi moddalarni va ularning miqdorini aniqlash uchun maxsus standartlarni ekspertiza muassasalari uchun xarid qilinish amaliyotini joriy etish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. M.A.Raximjonov, T.X.Isломov, A.Usmonov // Tarkibida giyohvandlik vositalari bo‘lgan o‘simliklar. Talabalar uchun o‘quv qo‘llanma. –T.: TKTI. – 2014.
2. Abdurakhmonova, K. (2022). Issues of Improving the Legal Provision of the Activities of the Customs Service Bodies International Journal of Development and Public Policy Vol. 2 No. 8 (2022), –54-58b.
3. Т.М. Клименко, V.B. Malinin. Уголовная ответственность за незаконный оборот наркотических, психотропных, ядовитых и иных сильнодействующих средств/ Санкт-Петербург. 2014 г.
4. Achilov A.T. “Kontrabanda va bojxona to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzish jinoyatlari bo‘yicha ekspertiza tayinlash uslubiyati”. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Toshkent. –2017-y.
5. URL: <https://ru.wikipedia.org>
6. Vazirlar Mahkamasining O‘zbekiston Respublikasida kuchli ta’sir qiluvchi moddalar muomalasini tartibga solish to‘g‘risida 2019 yil 27-sentyabrdagi 818-son qarori